

Rouw bij het verlies van een kind in het licht van de islam

Prof. dr. Chaïma Ahaddour

Faculteit Theologie en Religiewetenschappen

KU Leuven

Waarom is het van belang?

- Islam is de tweede grootste religie in België (Pew Research Center 2017)
- 9.6 % van de Belgische populatie is moslim (Hertogen, 2022)
- Uitdagingen in de gezondheidszorg en het begrafenislandschap
- Ongehoorde stemmen in Europese/Belgische ethische en maatschappelijke debatten
- Weinig onderzoek naar hoe moslims het verlies van een kind ervaren!
- Religieuze overtuigingen en wereldbeelden beïnvloeden houdingen en praktijken m.b.t. sterven en dood (Van den Branden 2006; Baeke 2012; Ahaddour 2018).

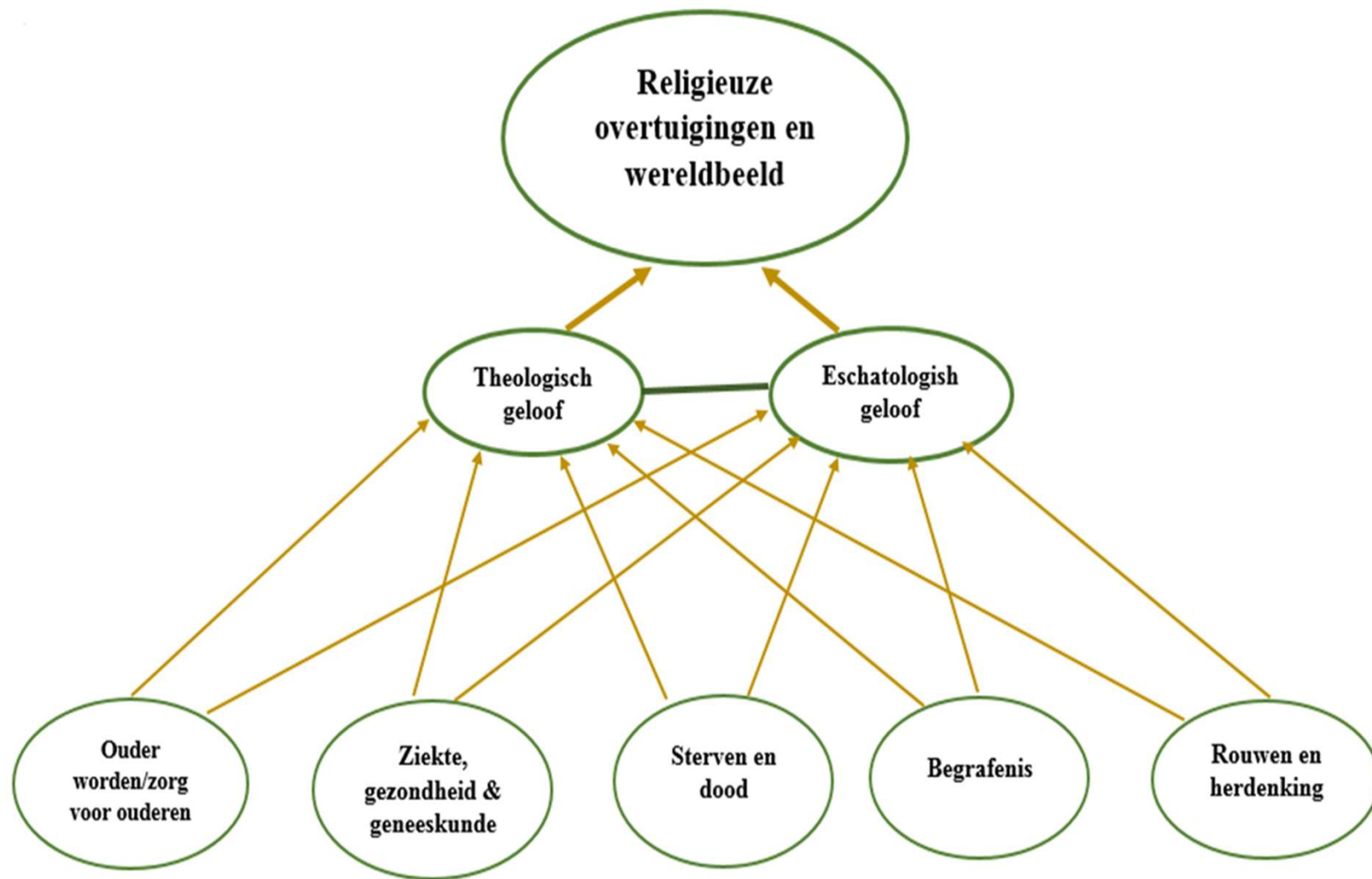
Doctoraal onderzoek

Sterven en dood bij Marokkaanse moslimvrouwen uit Antwerpen (België)

- “Surely we belong to God and to Him shall we return”. Attitudes, beliefs and practices regarding death and dying among middle-aged and elderly Moroccan Muslim women in Antwerp (Belgium)
- 2014-2018
- Religiewetenschappelijk onderzoek
- Empirisch onderzoek

Algemene bevindingen

- Religieuze benadering van leven en dood, ziekte en genezing
 - Geloof in een almachtige en alwetende God
 - Geloof in het hiernamaals
- Geen fundamentele verschillen tussen Marokkaanse moslimvrouwen van middelbare en gevorderde leeftijd

Visie op ziekte

Ziekte is door God geschapen

- Beproeving van het geloof
- Reiniging van zonden
- Moment van bezinning
- God is de ultieme schepper van leven en dood – plaatsvervanger/rentmeesterschap: het leven en het lichaam zijn een toevertrouwd goed
- Sterven door ziekte = martelaar (rechtstreeks naar het paradijs)

Tweedelige reactie op ziekte (wisselwerking)

- Religieuze plicht om behandeling te zoeken (arts)
- Zich tot God wenden (vertrouwen, aanvaarding, geduld, dankbaarheid)

“God created the physicians to help people. It’s an instrument from God. It’s God who gave them the knowledge to help people. So people have to perform sabab whenever they’re ill, they have to look for a treatment and thus go to a physician.” Aïcha – elderly

Visie op sterven

- Natuurlijk levenscyclus (*sunnat al-ḥayāt*)
- ‘Iedere ziel zal de dood proeven’ (Q3:185)
- Leven = tijdelijk
 - God aanbidden
 - Verrichten van goede daden
- God bepaalt het sterfensmoment (*ajl*) – reeds voorgeschreven

“Dying is sunnat al-ḥayāt (‘natural lifecycle’).[...] We’ve known from the very beginning that we will die one day. Dying is part of life. Every Muslim knows that he/she is in this world to work and will return to God.” Huda – elderly

“Death is for both young and old people. Death doesn’t skip anyone, not even a baby in the womb of his mother. Everyone will die. I’ve lost two children, one was a year old and the other was 15 days old. That’s what God had predestined for them. Everything comes from God.” Rahima – elderly

Praktijken rond sterven

- (1) Uitspreken van geloofsbelijdenis (*shahāda*)
 - Plicht van de stervende
 - Symboliseert de vervollediging van het levenscyclus
 - Toetreden van het paradijs

“Bystanders try to make the dying person remember to pronounce the shahāda and we make a du‘ā’ (supplication) that he will die with the shahāda of the prophet Muḥammad so that he gets a beautiful place in paradise. My mother couldn’t speak anymore, but I always saw her saying the shahāda by raising her finger.[...] Every time we said the shahāda, she raised her finger.” Laziza – elderly

Praktijken rond sterven

- (2) Vergiffenis vragen (*musāmaḥa*) : belang van in het reine komen ter voorbereiding op de terugkeer naar God
 - God zal interfereren
 - Overledene zal geen rust vinden

"We Muslims must ask forgiveness to each other. God says that the person who acted badly towards God, God will forgive you. But if there's something between this person and someone else, God won't forgive him until His servant did so. So if you have wronged someone, you need to ask forgiveness. God won't forgive you until you have asked forgiveness to this person. And you should not wait until someone is about to die to do that." Haddad – elderly

Praktijken rond sterven

- (3) Afbetalen van schulden (voor dodengebed):
 - Uitdrukken van laatste wensen (*wassiya*)
 - Verdeling van rijkdom
 - Overledene zal rust vinden

“If someone dies and he’s still in debt then you’ll have to pay off those loans. My husband has had a business for three years. I went there and paid everything off. It’s a duty. I did that so he can rest in peace in his grave. Both him and I can rest in peace now.” Malika – elderly

Praktijken rond sterven

- (4) Reciteren van de koran
 - Rust vinden in Gods woorden (stervende alsook entourage)
 - Verzacht de pijn van de doodstrijd (*sakarāt al-mawt*)
 - Zuivering van zonden
 - Vooral *sūrat yāsīn* (Q:36) maar ook *sūrat al-ʾikhlāṣ* (Q:112), *sūrat al-nās* (Q: 114), *sūrat al-falaq* (Q:113) and *sūrat al-fātiḥa* (Q:01); *sūrat al-mulk* (Q:67) en *sūrat al-wāqīʿa* (Q:56).

“Reciting the Qurʾān yourself or by others is a part of it. [...] With sūrat yāsīn, the dying comes to rest and it relieves the pain. And also sūrat al-mulk. It makes sure that if you die, you’ll find peace in your grave, but also that your sins are forgiven.” Huda – elderly

Praktijken rond sterven

- (5) Geven van liefdadigheid (*ṣadaqa/sedqeth*)
 - Zuiveren van de zonden (*'cleansing effect'*)
 - Bekendste vorm: mensen uitnodigen voor een maaltijd (ook kritiek hierop!)
 - Doorlopende liefdadigheid (*ṣadaqa jāriyya*) (e.g. minderbedeelde, weeskinderen, bouw van een moskee/waterput)

"I would first give a lot of money to the poor, because I have to earn my place in paradise. For example, to orphans, the elderly, who can't afford much. That is ṣadaqa jāriyya." Loubna – middle-aged

Praktijken rond sterven

- (6) Richten tot God
 - Vergiffenis vragen (*'istighfār*)
 - Vervullen van religieuze plichten (gebed, bedevaart)
 - Goede daden verrichten (*'amal al-saliha*)
 - Uitspreken van smeekbeden (*du'ā*) - een krachtig medium (beroep op moslimgemeenschap)

“Just remember God more often and do 'ibāda (deeds of worship) as much as you can. Just do good as much as you can and come closer to God. Purify yourself from your sins as much as possible and ask God to forgive you for everything and that you can go to a better place.”
Sabiha – middle-aged

Praktijken rond sterven

- (7) Bezoek aan de stervende
 - Religieuze plicht
 - Afscheid nemen, moed toespreken, smeekbeden verrichten
 - Familiebanden herstellen
 - Goede punten verdienen (*ajr/ḥasanāt*)

“They [hospital] gave us a big room for those who wanted to say goodbye. I will never forget that. A lot of people who heard about it, visited my mom.[...] They made du‘ā and we did as well, such as ‘Allāh yarḥamak’ [cries].” Sarah – middle-aged

“People perform ṣilāt al-raḥīm. That is a good thing. They utter a du‘ā for the dying.” Charifa – elderly

Visie op de dood

- Mysterie – alleen God, Schepper van leven en dood, heeft kennis over de dood
- Afscheid nemen van familie, bezit, het wereldse leven
- De dood als overgang naar een volgende fase; geloof in het eeuwige leven in het hiernamaals
- Terugkeer naar de Schepper van het leven

“Our soul will be taken out of our body. It’s our body that we will leave here. We don’t know where our soul will go. I always say ‘God knows best’ (Allāhu a‘lam). I do know that there is a God and that the prophet awaits us. So the more we do good, the more we are rewarded. I can’t tell you much more about what will happen after our death.” Loubna – middle-aged

“God knows best (Allāhu a‘lam). Death is something people cannot have an image of. No one has come back from the dead to know that. Only God has this knowledge.” Huda – elderly

Praktijken rond de dood

- Rechten van de overledene (*ikram al-mayyit*)
- Collectieve plicht van de moslimgemeenschap (*farḍ kifāya*)

“There’s always someone who washes the deceased (ghusl al-miyyit).[...] They pray for the deceased in our religion. They do a janāza (death prayer), kafan (shrouding) the deceased and bury him/her. They do what needs to be done. Those are things that are mandatory for us, we must stick to it. It’s our duty to the deceased.[...] that’s how it is in our religion.” Haddad – elderly

Praktijken rond de dood

(1) Dodenwassing (*ghusl al-mayyit*)

- Religieuze plicht
- Zuivering van lichaam en zonden
- Lichaam respectvol teruggeven aan God, de Schepper van het leven en lichaam (cf. rentmeesterschap)
- Voorzichtige omgang met dode lichaam (hoort, voelt en ziet) – ziel blijft bij het lichaam tot bij de begrafenis
- Voornamelijk uitgevoerd door gespecialiseerde dodenwassers. Wassing gebeurt door personen van hetzelfde geslacht van de overledene
- Een doodgeboren kind niet wordt gewassen, op basis van het idee dat hij/zij puur is

"If a child is born and it died in the womb, the child doesn't need to be washed because it is pure." Ikram – middle-aged

Praktijken rond de dood

(2) Overledene omwikkelen in een lijkwade (*takfīn al-mayyit*)

- Witte stof (katoen) - symbool van gelijkheid van alle gelovigen voor God
- 3 lijkwade voor mannen, 5 voor vrouwen

Praktijken rond de dood

- Afscheid nemen van de overledene
 - Na de wassing – thuis of in het mortuarium
 - Voor vrouwen vaak laatste moment om fysiek afscheid te nemen
 - Reciteren van de koran
 - Verrichten van smeebeden (collectief/individueel)
 - Een kus op de voorhoofd (!)
 - “Niet toegestaan om (luidop) te huilen vóór de overledene = kwelling van de ziel”

Praktijken rond de dood

(3) Dodengebed

- Laatste zegening (*rahma*) voor de overledene – collectief vragen aan God om vergiffenis en genade neer te dalen over de overledene
- België: moskee – Marokko: begraafplaats
- Positie van de imam:
 - Mannelijke overledene: aan het hoofd
 - Vrouwelijke overledene: in het midden van het lichaam

Rouwen: een tijdelijk verlies

Ervaring van verlies

- Relatie tussen overledene en naaste (cf. kind, ouders)
- Moeilijkheden
 - Gevoel van leegte en scheiding (*al-firāq*)
 - Shock, ongeloof, verdriet
 - Schuld (relatie niet kunnen herstellen), geen afscheid genomen
 - Depressie

“It’s a big loss. You miss them. Death is hard. We know that we are all going to die, but separation (al-firāq) is the hardest part. I can’t find my mother, father and brother anymore [cries]. Death is painful, but it’s a part of life.” Aïcha – elderly

“There’s a difference between witnessing death and not witnessing it. I didn’t witness it with my father, I had just arrived in Belgium and I couldn’t go back. And that was very difficult for me. You cannot compare loss with something else.” Fatma – elderly

Rouwen: een tijdelijk verlies

Ervaring van verlies

- Onderscheid in de beleving van verdriet op basis van de leeftijd van de overledene: ‘moeilijker’ bij een volwassene dan bij een baby of jong kind
- Teleologische verklaring:
 - kind zal rechtstreeks het paradijs betreden, aangezien hij/zij een zuiver mens is
 - kind veilig bij God (cf. geruststelling)

That was with ups and downs. With my son's loss, my brother said 'Are you becoming crazy or what?' I told him 'No, al-ḥamdulillāh (all praise to God) he is in al-janna (paradise).' And also, children are pure." Warda – middle-aged

"Yes, they [her children] went back to God. They were here temporarily. They went back and they are safe with God.[...] Children are pure, so I don't need to worry about that[...] and that feeling inside, that was like 'It's fine mom' [cries].[...] 'I arrived well'.[...] I became normal. Peaceful. My daughter joined her brother and they were safe." Halima – middle-aged

Rouwen: een tijdelijk verlies

Persoonlijke ervaring van verlies

- Ikram ervaarde zwangerschapsverlies op 7 maanden: ze ervaarde geen verdriet noch moest ze huilen (geen connectie met de baby)

“Giving birth was heavy because I had a big belly.[...] You gave birth, you didn’t feel so well physically, but spiritually I came out stronger.[...] Normally you would mourn and feel sad. I didn’t have that. I called my physician and told him that I’m abnormal, I don’t feel sadness, I don’t cry.[...] You know, when I give birth, I don’t have that maternal love with my children. It’s something that has to grow.[...] I never thought I would react that way to the death of a child. I reacted that way because I didn’t know that child.” Ikram – middle-aged

Rouwen: een tijdelijk verlies

Omgaan met verlies

- **Deugden**

- (a) Accepteren van Gods wil/plan (*al-qadr/maktab*)

- Natuurlijk levensproces (*sunnat al-ḥayāt*)
 - Voorbestemd
 - God neemt terug wat aan Hem toebehoort (rentmeesterschap; leven als toevertrouwen)
 - Scheiding (*al-firāq*) is slechts tijdelijk: hun hoop gericht is dus op de hereniging die in het hiernamaals zal plaatsvinden
 - Kind: onder hoede van profeet Ibrahim en zijn vrouw Sarah + als bemiddelaar optreden namens de ouders in het hiernamaals

“Just accept what God gives. We say ‘we all have an end, but this is not the end’. I will see my two children again, they are safe with God. I won’t be kept awake at night. I don’t have any worries.[...] That’s how I was talking: ‘God, there’s no safer place than with You. They are Yours and I only hope that I will see them again’.” Halima – middle-aged

“What can you do about it in that moment? It’s God’s will.[...] It’s a difficult situation. But it comes from God and it’s a part of life that someone dies. We have to accept that situation. God has predetermined it that way.” Yamina – elderly

Rouwen: een tijdelijk verlies

Omgaan met verlies

- **Deugden**

- (b) Dankbaarheid

- Uitspreken van *al-ḥamdulillāh* (alle lof aan God)
 - Vooral bij een 'goede' dood

"My father always wanted to die in Morocco, subḥānallāh (glory to God). And that coffin, that cold storage etc., he was always scared of that.[...] He actually died, was washed and buried there. I was really really sad, but when I think of his wish, I say 'al-ḥamdulillāh. God actually fulfilled his wish.'" Halima – middle-aged

"You cry, you cry and then you say al-ḥamdulillāh. Yes, in that moment you turn to your faith and then you immediately say al-ḥamdulillāh, al-ḥamdulillāh . It comes from God. God took back His 'amāna.'" Haddad – elderly

Rouwen: een tijdelijk verlies

Omgaan met verlies

- **Deugden**

- (c) Geduld

- Teken van vertrouwen in God
 - Ultieme houding t.a.v. verlies = test
 - God is met de geduldigen (*'inna Allāha ma'a al-ṣābirīn*)

“They called me from Morocco to tell me that my mother died Allāh yarḥamhā (May God have mercy upon her).[...] I was really sick back then and there was nobody home, everyone was working. And I kept telling God to give me patience. And I felt it subḥānallāh that God gave me patience. I felt his raḥma bestowed upon me.” Huda – elderly

“May God make us belong to those who are patient. You need to have patience with death. You need to have patience in difficult cases. Even if you don't accept something, you need to have patience. God is with the patient. You understand? If God gives you a test, you need to have patience. God says ‘I love the one who shows patience’.” Alia – elderly

Rouwen: een tijdelijk verlies

Omgaan met verlies

- **Ondeugden**

- (a) Hysterisch gedrag (klagen, weeklagen, krijzen)

- ‘culturele praktijken’
 - associatie met onwetendheid (*jahl*)
 - wantrouwen en niet accepteren van Gods wil
 - Teleologisch gezien: ziel kwellen want overledene ziet, hoort en voelt

“You can’t cry or scream. That’s a cultural custom. You may cry, but like they say, your tears may not touch the ground. We always learned that the person who died, feels it. He is tortured by the tears.” Narima – middle-aged

“I know that women scream, they pull their hair and they’re angry. If you borrow money from someone, will you give it back or not? You will! Well, that’s the same with death. You are not going to fight God.” Alia – elderly

Rouwen: een tijdelijk verlies

Omgaan met verlies

- **Ondeugden**

- (b) Sociale druk m.b.t uiting van verdriet

- publiekelijk uiten van pijn en verdriet

“People came to condole me and I stood there stiff as a stick. The only thing I was thinking of was that I had to do the administration so that my mother could go to Morocco.[...] And there were a lot of people who came to condole us and at one moment I was sick of their hysteria and I told them to stop and they said ‘wow, it’s as if it isn’t your mother that died’. I said ‘you need to keep quiet and not scream. Let her go in peace’. I couldn’t cope with the screaming and the pulling of the hair. These are not our manners.” Sarah – middle-aged

“I was in shock with my miscarriage.[...] For me it was disbelief, just disbelief. I was in shock.[...] My sister in law, everyone was crying. I had nothing. I didn’t cry, nothing. I was in shock. And yes, everyone found it strange and abnormal.” Ikram –middle-aged

Rituelen rondom rouwen en herdenking

- **Collectieve rituelen**

- (a) Condoleren (*ta'ziyya* or *rehzeyyith*)

- 3 à 7 dagen (jongeren: druk levensstijl, economische activiteit)
 - Sociale steun – religieuze plicht (verlies wordt door familie en moslimgemeenschap gedragen)
 - Smeekbedes uitspreken
 - Herstellen van familiebanden
 - Faciliteert rouwproces

“People condole the family. That is mandatory (*farḍ*). You have three days. On the first day the person who lives and condoles receives more rewards than the deceased. People say ‘*Allāh ya ‘dzam al-’ajar*’.” Kaltoum – middle-aged

“People come to condole. People say ‘*Allāh ya ‘dzam al ajar*’ (‘may God multiply the good marks’), ‘*Allāh ya ‘tik sbar*’ (‘may God bestow patience’), ‘*Allāh yarḥam*’ (‘may God have mercy’).”[...] You also need to condole in the first three days and not after the third day. Then you just need to greet normally.” Zohra - elderly

Rituelen rondom rouwen en herdenking

- **Collectieve rituelen**

- (a) Condoleren (*ta'ziyya* or *rehzeyyith*)

- Grote getale wordt soms ervaren als een last
 - Verhalen hoe de overledene is heengegaan
 - Koran op de achtergrond
 - Voorzien van maaltijd
 - Kritiek!

“That’s a sign of compassion, because we like to have people around that you would want to see the most when missing someone.[...] Everyone enjoys people around them in moments of sadness. They tell how the person died and often the deceased’s positive qualities are being narrated.” Louiza – middle-aged

“When a person dies, they put bread, figs or dates on the table and not a meal because it’s not a party. And also milk and water. In Morocco you feel pressure to put food on the table, otherwise people will see you as greedy. You need to spend money, while Islam teaches us to bring food to the family of the deceased.” Zohra – elderly

Rituelen rondom rouwen en herdenking

- **Collectieve rituelen**

- (b) Steun van de moslimgemeenschap

- Financieel, materieel, bereiden maaltijd voor de nabestaanden

- (c) Liefdadigheid (*ṣadaqa/sedqeth*): eren van de dode en zuiveren van de overledene 's zonden(*ḥasanāt*).

- herdenkingceremonie met maaltijd (dag 1, 3, 7 en 40) waarin imam koran luidop reciteert (*ṭolba* or *tarba*) zowel in Marokko als België
 - Liefdadigheid in naam van de overledene (bedevaart, gebed, vasten)
 - 1/2 verkiest het geven van doorlopende liefdadigheid (bouw van een moskee; aanleggen van waterput, weeskinderen)

Rituelen rondom rouwen en herdenking

- **Individuele rituelen**

- (a) Condoleerperiode van 3 dagen voor familieleden, van 4 maanden en 10 dagen voor weduwe
 - respect voor de dode
 - een religieuze plicht
 - bescheiden kleden (geen make-up, juwelen of kleurrijke kleding)
 - Traditie: witte kleding als teken van rouw
 - Zich onthouden van muziek beluisteren, bijwonen van feesten en het huis verlaten tenzij noodzakelijk (weduwe)

= > Kritiek op rouwperiode van 40 dagen, witte kleding = geen 'islamitische' praktijk + innovatie (*bid'a*) – minder nagevolgd door jongere vrouwen

=> Moeilijkheden om rituelen na te volgen als weduwe door verplichtingen (werk; kinderen; administratieve taken)
– vaak door gebrek aan aanwezigheid van familie als vangnet

Rituelen rondom rouwen en herdenking

- **Individuele rituelen**

- (b) Wake-up call - reflectie

- Herstellen van de band met God, anderen en zichzelf
 - Reflecteren over de tijdelijkheid van het leven en relativeren
 - Richten tot God
 - Gedenken (*dhikr*)
 - Gebed verrichten (*ṣalāt*)
 - koran lezen/beluisteren (rust vinden in Gods woorden; belangrijk medium om met God te communiceren)

“Yes, you turn to God, you find support therein. By reading the Qur’ān we find peace. But also by occupying ourselves with prayer (ṣalāt).” Fatma – elderly

Rituelen rondom rouwen en herdenking

- **Individuele rituelen**

- (c) Smeekbede verrichten (*du 'ā'*)

- Voor zichzelf en de overledene
 - Uiten van woorden van barmhartigheid voor de overledene (herstellen van de band met God, anderen en zichzelf (*rahma*))
 - Belangrijk medium in het verwerken van/omgaan met verlies en het indirect bereiken van de overledene via God
 - Bereikt altijd de overledene – geen verplaatsing nodig

“I think about them every moment.[...] And also while praying, you think of them through supplications. They say that the supplications reach the deceased.[...] I supplicate for them. I give charity in their name, for example in the name of my husband or in the name of my mother, my father.” Haddad - elderly

Rituelen rondom rouwen en herdenking

- **Individuele rituelen**

- (d) Bezoeken van de graven

- Op derde dag na overlijden, op donderdag en vrijdag, op religieuze feestdagen (ziel daalt neer, ziet en hoort de bezoekers)
 - Begroeten van alle overledenen
 - Reciteren van de koran : zuivering van de zonden en tot rust brengen van de overledene (*sūrat al-fāṭiḥa* (Q:01), *sūrat yāsīn* (Q:36), *sūrat al-Ichlāṣ* (Q:114) and *sūrat al-mulk* (Q:67))
 - Graf besprenkelen met rozenwater = geur van het paradijs

“I visit his grave every year on Thursday and Friday when we go to Morocco.[...] The souls come down and they see you.” Radia – middle-aged

Rituelen rondom rouwen en herdenking

- **Individuele rituelen**

- (d) Bezoeken van de graven

- Minderheid : Verboden (*ḥarām*) of afgeraden (*makruh*)
 - Emotioneel gedrag van vrouwen (krijsen, weeklagen)
 - Verboden koran te lezen voor de dode (enkel bestemd voor de levende)

“I don’t visit graves. I never went to my mother’s grave, or that of my father or brothers. Visiting the graves is forbidden by God. You need to send them rahma. You want to do something for your family, then read ‘Qul huwwa Allāhu `aḥad’[chapter al-`Ikhlāṣ] three times.” Alia – elderly

“They say that you may not read the Qur’ān on the grave, but you can perform supplications. They say that the Qur’ān is for the living.[...] And you may not organize a tarba (memorial gathering) or give money, that’s not what God says. You may not pay someone to read the Qur’ān by the grave. And you may not pay an `imām on the tarba either because he recited Qur’ān, that is ḥarām.” Rahima – elderly

Rituelen rondom rouwen en herdenking

- **Individuele rituelen**

- (e) Herdenken van de goede kwaliteiten van de overledene

- dagelijks
 - goede kinderen herdenken hun ouders
 - geen specifieke herdenking van foetus/kinderen want veilig bij God

“Our son for example, I never went to his grave. Uhm, I know I have a child who is with God, I know that. I’m always conscious about that but when I die, I will see him.[...] But I don’t really commemorate him. That’s because I didn’t really lose someone.” Ikram – middle-aged

“I don’t like commemorating. I told you, they are safe with God, their Creator. I don’t worry about them, I am not worried about them. I don’t need to remember them.” Halima – middle-aged

Uitdagingen – spanningen in de zorg

- Ziekte en zorg als een collectieve familie-ervaring
- Zorgen voor de zieke/stervende = familiale plicht
- Bezoeken = collectieve religieuze plicht – spirituele ondersteuning
- Gedeelde besluitvorming binnen de familie (relationele autonomie)
- Diversiteit binnen moslimgemeenschap (geen homogeen blok)

Aanbevelingen

- Adequate informatievoorziening en sensibilisering
 - Wegwerken van vooroordelen/misvattingen/onjuiste feitelijke overtuigingen
- Inclusieve zorg/hulpverlening (zorg op maat bieden) – persoonsgerichte zorg
- Culturele en religieuze sensitiviteit
 - Bewust zijn vd culturele en religieuze gevoeligheden, noden en wensen
 - Ruimte bieden voor religieuze copingschanismen
 - Bewust zijn van de eigen impliciete aannames en stereotypes
 - Interculturele competenties ontwikkelen bij hulpverleners
 - Diversifiëring van personeelsteam
 - Rol van spirituele zorgverleners

1. Institutional **Elderly Care** Services and Moroccan and Turkish Migrants in Belgium: a literature review (2015). *Journal of Immigrant and Minority Health*
2. Muslim **Burial Practices** and Belgian Legislation and Regulations: a comparative literature review (2016). *Mortality*
3. "For Every Illness There is a Cure". Beliefs and Attitudes of Moroccan Muslim Women regarding Health, **Illness** and Medicine (2017). *Journal of Religion & Health*
4. Between Hope and Quality of Life: Beliefs and Attitudes of Moroccan Muslim Women toward Withholding and Withdrawing Curative and **Life-Sustaining Treatment** (2017). *Medicine, Philosophy and Health Care*
5. Purification of Body and Soul for the Next Journey. Practices around **Death and Dying** among Muslim Women (2017). *Journal of Death and Dying*
6. "God is the Giver and Taker of Life". Attitudes and Beliefs of Moroccan Muslim Women toward Assisted Suicide and **Euthanasia** (2017). *AJOB Empirical Bioethics*
7. God's Land is Vast". Attitudes and Practices of Moroccan Muslims regarding **Burial** and Repatriation of the Deceased (2017). *Mortality*
8. "Every Soul Shall Taste Death". Beliefs and Attitudes of Muslim Women toward Dying, Death and the **Afterlife** (2017). *Death Studies*
9. "What Goes Around Comes Around". Attitudes and Practices regarding Care for the **Elderly** among Moroccan Muslim Women 2018. *Journal of Religion & Health*
10. A Temporary Farewell. **Practices** of Moroccan Muslim Women regarding **Mourning** and Remembrance (2018). *Mortality*
11. Submitting to God's Will. **Attitudes** and Beliefs of Moroccan Muslim Women regarding **Mourning** and Remembrance (2019). *Death Studies*

Bedankt voor jullie aandacht!